

Walter Eucken: En glömd nyckelgestalt bakom det tyska ekonomiska undret

CARL JOHAN LJUNGBERG

RECENSION

Wendula Gräfin von
Klinckowstroem:
*Walter Eucken: Ein
Leben für Menschen-
würde und Wettbewerb*,
Mohr Siebeck, 2023,
367 sidor, ISBN
978-3-161-61918-2/
eISBN 978-3-161-
61919-9.

1945 var Tyskland slaget i grunden och den nationalsocialistiska regimen var besegrad. Till skillnad från läget 1918 blev segrarmakterna, utom Sovjetunionen, eniga om att bidra till att återställa Tyskland som en demokratisk rättsstat med en liberal ekonomi. De västliga segrarna ville denna gång att ett reformerat Tyskland på nytt trädde in i det internationella samarbetet. För denna strävan ansågs det initiativ som USA:s utrikesminister George Marshall tog för att USA skulle stödja Europa med pengar avgörande. Syftet var att erbjuda de europeiska länderna inbegripet Tyskland ett brett ekonomiskt hjälpprogram ”Marshallhjälpen” som skulle gå till återuppbyggnaden efter kriget.

Det är ovisst hur viktig Marshallhjälpen var, särskilt i jämförelse med de ekonomisk-politiska reformer som oberoende av denna vidtogs efter kriget. Från den tyska efterkrigstiden är termen ”Wirtschaftswunder” bekant. Bakom detta under stod en krets liberala nationalekonomer kallad ”Freiburgskolan”, vilken medan kriget pågick hade sökt finna vägar att resa landet ur nödläget. Det handlade om en valuta-reform, men också om att ta bort de priskontroller som införts av ockupationsmyndigheterna. ”Ordoliberalism” kallade gruppen själv sin lösning. 1958 fullbordades reformen då en lag som förbjöd konkurrensbegränsningar infördes. Det slags marknadsliberal politik som Adenauers regering drev blev framgångsrik och det ekonomiska stillastående som rätt 1945 hävdes. Ekonomin kom igång och varor och tjänster erbjöds. Snart ökade den tyska indu-

strins produktivitet och eländet byttes i välstånd.

De personer som främst brukar förknippas med den ”sociala marknadsekonomin”, som den också kom att heta, var de båda kristdemokraterna Ludwig Erhard och Konrad Adenauer. Adenauer blev som bekant Förbundsrepublikens förste regeringschef medan Erhard blev hans finansminister och efterträdare som förbundskansler. Av många har de reformer som vidtogs setts som självklara. Att de från början stötte på motstånd – inte bara från nazistregimen – är dock klart. Många tyska nationalekonomer var präglade av den historiska skolan och dess tongivande gestalt Gustav Schmoller som menade att man i formandet av ekonomisk politik måste beakta ett lands historiska bakgrund. Freiburgskolans råd ansågs för teoretiska. Idéer om statlig styrning dröjde kvar från Bismarcktiden. Även Ludwig Erhard var, fastän han kanske mer än någon annan förknippas med det ”tyska undret”, först präglad av tanken på en mer aktiv roll för staten. Först efterhand vanns han för Freiburgskolans ”ordoliberalism” som i korthet hävdade att staten ska sätta upp regler för företagens agerande, såsom konkurrens på lika villkor och förbud mot prisreglering.

Detta skeende aktualiseras av en biografi om en av återhämtningens nyckelpersoner – nationalekonomen Walter Eucken – som skrivits av den tyska ekonomen Wendula von Klinckowstroem som sedan många år verkar vid Euckeninstitutet i Freiburg. Boken är den första om Walter Eucken och den kompletterar välkommet vad historikerna skrivit om bakgrunden till Förbundsrepubliken.

Walter Eucken var född 1891 i ett akademikerhem. Fadern var professor i filosofi och hade endast 28 år gammal kallats till Fichtes professur i Jena. Eucken senior företrädde en personlighetsfilosofi som sökte ge humanveten-

Carl Johan Ljungberg
har en Ph D samt är
statsvetare och författare.

skaperna enhet och kraft att bli ett alternativ till naturalismen. Modern, Irene Eucken, född Passow, var utövande konstnärinna men även god organisatör. I hemmet rörde sig en vid vänkrets som bestod av gestalter ur förra sekelskiftets vetenskapliga, humanistiska och konstnärliga eliter. Fast Walter Euckens författarskap skulle komma att röra sig inom nationalekonomins domän kom hans kontakter med skilda ämnen och åskådningar att prägla hans skrifter.

Lika gynnsamt var att den unge Walter Eucken gjorde sig bekant med flera av de ledande tyska universiteten. Utom i Jena bidrog studier i Marburg, Tübingen, Kiel, Bonn och Berlin till god överblick och breda kontaktnät inom hans ämnesfält. Vänner och kolleger minns Eucken som en man med skarpt omdöme och oräddhet, egenskaper som uppmuntrats i de liberala kretsar där han rörde sig. Hans idealism bar spår av faderns, som ställde de högsta kraven på det egna uppträdandet och som avskydde sentimentalitet. Noterbart är att i den unge Walters tidiga läsning fanns den grekiske historikern Thukydidens klassiker *Om det peloponnesiska kriget*. Samma verk hade för övrigt inspirerat Max Weber till hans distanserade, ”lidelsefria” forskarideal. Tidigt och uppmuntrat av klassikerstudiet väcktes också Euckens intresse för nationalekonomin. Kanske var det genom Aristoteles. Redan som suttonåring fördjupade han sig ”begeistrat i Adam Smith och hans teori om arbetsdelningen,” (s 21) skriver Klinckowstroem.

Om dessa bokliga kunskaper behövde ett praktiskt tillskott såg Eucken till att skaffa sig dem. Han hade som kamrat en Erich Schott, vars far Otto var kemist och glastekniker. Tillsammans med mekanikern Roderich Zeiss och Carl Zeiss utvecklade han det framgångsrika innovationsföretaget Jenaer Glaswerk Schott und Genossen, som med sina genialt enkla och billiga mikroskop erövrade

växande marknader. Företagets grundare var även socialt medvetna och sökte förbättra sina arbetares livsvillkor, bl a genom att införa åtta timmars arbetsdag. Walter Eucken inspirerades genom de inblickar han här fick att tillämpa sin nationalekonomiska teori på aktiva företag och branscher. Såväl doktorsavhandlingen som hans habiliteringskrift skulle följa samma inspiration.

Walter Eucken doktorerade hos Hermann Schumacher i Bonn, men studerade under arbetet med sin avhandling även katolsk filosofi och rättsvetenskap, något som kom honom till godo senare när den ordoliberal tanken med dess starka tonvikt på marknadens juridiska form började växa fram. Avhandlingen som hette *Die Verbandsbildung in der Seeschifffahrt* erinrade bl a om den historiska skolan genom att den byggde på insamlade data om hur koncentrations- och kartellsträvanden i branschen hade växt fram. Eucken hade även gjort intervjuer med redare och köpmän. Stöd hade han också av sin andrelärare i Bonn, Heinrich Dietzel, som var tysk pionjär för den anglosaxiskt påverkade teoretiska nationalekonomin.

Hos Heinrich Dietzel fanns även en klar inriktning på vilka ordningssystem som kan gynna stabilitet och tillväxt i en ekonomi. Det behövdes en förmåga att se vad som gynnar det enskilda företaget, men också vad som främjar helheten. Eucken sökte vara analytisk och syntetisk på samma gång. Han drog här en parallell med konstnärens blick. Han hade en gång fått ett råd av en betydande konstnär ”Framför allt”, hade denne lärt sina elever, ”dra aldrig ett streck utan att se helheten och fortsatt gå i takt med den helhet som man eftersträvar” (s 41). Walter Eucken menade att detta växel spel mellan del och helhet stod för något nytt, en livskänsla som hade förmåga att övervinna naturalismen. Klart är att det trots deras skilda forskningsgebit fanns på denna punkt en klar likhet mellan

den unge nationalekonomen och hans far filosofen.

Walter Eucken var när första världskriget började fast besluten att fullfölja den akademiska karriär som han så framgångsrikt hade inlett. Men kriget kom emellan och han kallades till fronten, han som tusentals andra. Kort före inkallelsen hade han blivit erbjuden att komma till Columbia University i New York för att föreläsa om den tyska socialpolitikens huvudfrågor. En biljett hade redan bokats, men han tvingades tacka nej till det lockande erbjudandet. Sällan talas det om vilken skada sådana avbrott tillfogade unga begåvade forskare med deras uppslagsrikedom, också om de överlevde sina kommenderingar. Eucken hade ändå ett val, och satsade, för att undgå de preussiska förbanden, på en tjänst som ettårig frivillig i det Kungliga bayerska artilleriregementet.

Som inkallad avancerade Eucken från ordonans och adjutant till batterichef och deltog i slagen vid Nancy, i Vogeserna och vid Somme. 1917 befann han sig i östra Galizien och året därpå Flandern och Artois. Eucken prövades därmed i några av krigets hårdaste, mest blodiga prövande slag. Han höll märkligt nog humöret uppe. När de tyska segrarna vändes i förluster skriver han dock: "Man frågar sig verkligen, för vad kämpar vi?" (s 45).

Att flera vänner stupade smärtade honom givetvis. Till de ljusa erfarenheterna hörde att Eucken lärde känna personer som han blev starkt lojal till och senare skulle komma att samarbeta med. Inte minst gällde det Alexander Rüstow, den kände sociologen och nationalekonomen, som 1938 skulle mynta termen neoliberalism och som livet ut förblev Euckens nära vetenskapliga partner.

1918 tog så kriget slut. Eucken hade klarat sig fysiskt oskadd. Han började planera sin yrkesframtid och tog kontakt med industrimannen Hugo Stinnes som arbetade på att utvidga sitt vetenskapliga

sekretariat och hade behov av nya krafter. Till följd av oron i Tyskland fick Stinnes planer ställas in. Däremot öppnades en chans att bli assistent hos Hermann Schumacher, Euckens mentor, som nu hade blivit ordinarie professor vid universitetet i Berlin. Schumacher hade inte bara en lärostol i den tyska huvudstaden. Han var därtill en tongivande röst i den vetenskapliga utvecklingen av sitt ämne och kunde erbjuda sina yngre medarbetare vitala inblickar i pågående sociala och politiska skeenden. Det var en position som passade Eucken utmärkt. Han fick också vara redaktionssekreterare för den ansedda *Schmollers Jahrbuch*, vilket gav osökt tillfälle att följa den aktuella forskningen i hans ämne.

Samtidigt förberedde han sin habilitering, alltså det mer omfattande arbete som skulle förbereda honom för tyngre tjänster. Eucken valde att studera kartellbildningar inom kväveförsörjningen. Ett ämne som kan tyckas perifert, men som gav tillfälle att belysa vad avsteg från den fria ekonomins konkurrensregler betydde för dess effektivitet. Ansatsen innebar en fördjupning av avhandlingsämnet där han hade tillämpat motsvarande metodik på rederinäringen. Avhandlingen kom att heta *Die Stickstoffversorgung der Welt. Eine volkswirtschaftliche Untersuchung* och kom 1921 ut som bok. Eucken lät förstå att han i kommande arbeten skulle bli mer teoretisk-filosofisk.

Perioden i Berlin inföll i en tid av livsmedelsbrist och allmän nöd. Oron bara ökade när Versaillesfördraget undertecknades. Eucken beskriver i ett brev läget som "kaos" och menade att detta även speglades i den dåtida konsten som han intresserat följde via gallerier i staden. "Det ena [konstverket] har grova former, det andra inga alls. En dyster röra" (s 50).

Eucken kände dessa år sådan osäkerhet över varthän politiken styrde, att han avbröt en vistelse i Schwarzwald därför

att han där inte kunde hålla sig à jour med vad som hände i Berlin. Han anade också att Freiburgregionen lätt skulle kunna besättas av Frankrike. Våren 1920 ägde den beryktade Kappkuppen rum i Berlin. Den följdes av en generalstrejk och av gatustrider mellan kommunisterna och riksvärnet. Extremsocialisterna Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg mördades på öppen gata.

Det ter sig förvånande att vetenskapligt arbete i en så turbulent tid var möjligt. Det gör det samtidigt förståeligt, att Eucken nu satte in all sin kraft på teori och på åtgärder som kunde främja konfliktdämpning och stabila regelverk. Dessa frågor blev centrala för honom för resten av livet. Den ökande krisen markerades av hyperinflationen, liksom av ekonomisk stress då Tyskland pålades reparationsbetalningarna efter kriget och den sociala deklassering som detta medförde.

Märkligt var det att just i detta kaos mötte han en ung studentska, Edith Erdsiek, som delade hans seriösa intresse för nationalekonomi kombinerat med humaniora. De blev ett par och Edith blev därmed också hans ovärderliga medarbetare.

Eucken ansåg att den tyska historikern hade medfört splittring i ämnet. Han ville nu ägna sig åt den maktkamp som pågår i näringslivet och som vid tiden förbisågs såväl av forskare som praktiker. Han ville också skapa kurser för icke-högutbildade i näringslivet, en skolning som skulle ge dem en bred förberedelse för denna maktkamp. När han 1925 erhöll en professur i nationalekonomi och statistik i Tübingen införde han praktiskt stoff i undervisningen och lät studenterna få göra företagsbesök, men gav dem också teoretiska teman inom gebit som penning- och konjunkturteori. Studenterna skulle övas i att bedöma praktiska situationer.

Walter Eucken blev snart otålig över det begränsade utrymme han fick i

Tübingen. Han såg en tjänst i Freiburg som ett steg framåt. När han 1927 sökte tjänsten efter Götz Briefs som kallats till tekniska högskolan i Berlin, sattes Eucken dock på tredje plats jämte en svensk professor i Kiel, Sven Helander, efter Herbert von Beckerath och Joseph Schumpeter. De båda bortföll dock av olika skäl och Eucken kunde samma år uppta en ordinarie professur vid Max Webers gamla institution.

I Freiburg samlades flera av tidens nytänkande ekonomer och jurister. De kom att samverka i projekt som skulle medföra att återgången till Tyskland som rättsstat och marknadsekonomi underlättades. Män som Karl Diehl, Adolf Lampe och inte minst Franz Böhm med flera bistod på olika sätt i att utforma det ordoliberal programmet. Att en krets likasinnade tänkare samlades i Freiburg var en sak. Uppdraget att hålla kretsen samlad och hålla deras mod uppe föll i hög grad på Walter Eucken. Han var en god administratör, han kände vad stunden krävde. Och han utstrålade därtill det lugn och inspiration samt den auktoritet som krävdes.

Dessa drag blev avgörande då nationalsocialisterna insett att Freiburgkretsen drev ett projekt motsatt deras och började förfölja kretsen. Det krävdes slughet och vaksamhet för att fortsätta driva arbetet. Kretsen samarbetade med motståndsrörelsen, också de kyrkliga och oberoende, och Klinckowstroem ger en god bild av det mod och de uppoffringar som det krävde. Det behövdes nätverk såväl vid universiteten som i byråkratin och civilsamhället för att rädda de forskare och andra som hotades av utfrysning eller undanröjande. Det lyckades tyvärr inte alltid.

Eftersom friheten efter kriget inte upplevdes som självklar, grundade ett antal av dem som aktivt hade fört ordoliberalismens talan Mont Pelerin Society, ett sällskap med uppgift att intellektuellt försvara frihetens tradition. För att

vårda Walter Euckens initiativ tillkom ett institut i hans namn som än i dag fortlever i Freiburg.

Wendula Klinckowstroem har lagt ned ett fint arbete på sin Walter Eucken-biografi. Pregnant och välunder-

byggt belyser hon hur en krets forskare framsynt arbetade med principiella frågor kring den personliga friheten inför fredsslutet. Den betydelse som medlemmarnas religiösa förankring hade blir även uppenbar.